

GRUND- BULTEN

Tillit och visionen om en liberal socialism

Bo Rothstein

fri tanke

Innehåll

På spaning efter grundbulten: En introduktion..... 9

FÖRSTA DELEN DEMOKRATI PÅ OBESTÅND

1. Demokrati på svenska: En lägesrapport..... 17
2. Hur demokratier faller samman..... 45
3. Social tillit: Demokratins guld..... 63
4. Att styra med tillit: Exemplet skolan 83
5. Att inte ha, att inte älska, att inte vara 105
6. Välfärdspolitiken som ett socialt kontrakt..... 127
7. Demokratins grundbult: Myndigheter att lita på 149
8. Går det att exportera demokrati? 187

ANDRA DELEN ARGUMENT FÖR EN LIBERAL SOCIALISM

9. Liberalism plus socialism är lika med sant..... 211
 10. Varför blev det ingen ekonomisk
demokrati i Sverige?..... 223
 11. Ekonomisk demokrati som konstitutionellt
problem..... 269
 12. Återvändsgränder: När kärleken tar slut..... 283
- Avslutningsvis: Vad göra när kärleken tar slut? 301
- Appendix 308
- Bibliografi 310

På spaning efter grundbulten: En introduktion

GRUNDBULTEN ÄR TITELN på en roman från mitten av 1970-talet av pseudonymen Kenneth Ahl som i verkliga livet (IVL) bestod av två personer vid namn Christer Dahl som var journalist och Lasse Strömstedt som efter ett liv som kriminell och fängelsekund sadlat om och blivit författare. Romanen ger en av svart humor kantad kritisk beskrivning av ett svenskt fängelse som Strömstedt hade relativt omfattande erfarenhet ifrån. Titeln anspelar på att en av personerna i romanen tror att hela fängelsets uppbyggnad vilar på en enda bult – GRUNDBULTEN. Personen försöker på allehanda vis lokalisera denna helt speciella bult i fängelsets underjordiska lokaler och vindlande kulvertar därför att han är förvissad om att om han kan lossa den så faller hela fängelset samman. Metaforiskt överförs detta i romanen till hela samhället där, om den avgörande grundbulten kan lossas kommer hela den orättvisa samhällsstrukturen att falla samman så att ett nytt och mera rättfärdigt samhälle därefter kan skapas.

Grundbulten är förvisso inte någon stor litteratur, snarare en slags pikareskroman. Men tankefiguren har kommit att stanna hos mig. Det finns en slags grundläggande faktorer i ett samhälle som har ett helt avgörande inflytande på alla andra centrala faktorer. Sitter denna bult fast så vilar samhällsordningen tryggt, om den lösgör sig så går det i kras. I denna bok skall jag försöka visa att denna samhälleliga grundbult består

av tillit. Denna tillit kommer i två varianter, dels den sociala (eller som den också benämns, mellanmännsliga) tilliten, dels tilliten till samhällets institutioner. Dessa två typer av tillit är dessutom kausalt kopplade till varandra på så sätt att det i huvudsak är tilliten till samhällets institutioner som bestämmer om människor uppfattar att de flesta av deras medmänniskor är att lita på. En bult består, som är allom bekant, av två delar: ett skruvhuvud och en låsmutter. Samhällen med hög social och institutionell tillit lyckas regelmässigt skapa bättre levnadsvillkor än de som har låga värden på dessa former av tillit. Brister dessa två typer av tillit samman så går också många andra värdefulla samhällsförhållanden i bitar.

Tanken på att samhället vilar på en grundbult kommer från en önskan att söka efter vad som kommit att benämnas »orsakerna bakom orsakerna«. Min vän Lennart Levi har berättat för mig om hur den kände brittiske labourpolitikern David Owen som ung läkare i Londons fattigaste delar på 1960-talet kom att inse att de patienter som han behandlade ständigt återkom och skälet till detta var att det bakom deras medicinska åkommor låg en mera grundläggande faktor, nämligen den svårt förhärskande sociala ojämlikheten i England. Bakom de medicinska orsakerna till patienternas problem fanns således en mera grundläggande faktor, det vill säga en grundbult som bestod av den strukturella ojämlikheten i det brittiska samhället. Owens beslut att lämna arbetet som läkare och bli politiker lär har motiverats av detta. Denna idé om *the causes behind the causes* har senare utvecklats teoretiskt och praktiskt av den framstående socialmedicinaren Michael Marmot.

Inte så få kolleger inom den samhällsvetenskapliga forskningen faller för en särskild metodologisk frestelse, nämligen att för att få ökad kraft i de statistiska samband man söker minska distansen mellan det som skall förklaras och de förklarande

faktorerna, det vill säga mellan *orsak* och *verkan*. Människors agerande förklaras då ofta genom hänvisning till kulturella faktorer, vilket är ungefär som att säga att de gör som de gör för att de ingår i den kultur de ingår i. Eller så förklarar man agerandet med hänvisning till att människors val av handlade är rationellt, vilket är att säga att människor gör som de tycker verkar bäst för dem. I grunden är detta inte mycket till förklaringar utan mera att se som en upprepning av data. Sökandet efter den samhälleliga grundbulten kan förstås som en kritik av denna slags trivialisering av den samhällsvetenskapliga forskningen.

De flesta av mina statsvetarkolleger världen över som forskar om det politiska maskineriet är huvudsakligen intresserade av dess inflödessida. Hur opinioner uppstår, hur partier agerar, hur väljare röstar och hur intresseorganisationer försöker påverka. Allt detta är viktigt men mitt huvudintresse har varit statens administrativa maskineri. Centralt är för mig hur stater lyckas eller misslyckas att faktiskt utföra den politik som beslutats i demokratisk ordning. Som jag skall försöka visa är detta fokus på organisation och förvaltning motiverat eftersom det är där, och inte på inflödessidan, som det politiska systemets legitimitet avgörs och det är där som GRUNDBULTEN, det vill säga den sociala tilliten människor emellan, skapas eller undermineras.

En välformulerad motivering för detta tämligen ovanliga fokus på administrationens och förvaltningens göranden återfinns i en roman av den på sin tid uppmärksammade brittiske journalisten, författaren och satirikern Malcolm Muggeridge. I en av sina böcker publicerad 1949 – *Affairs of the Heart* – skriver han (och jag instämmer varmt):

Jag har alltid varit djupt intresserad av den administrativa sidan av kärlek som jag finner mera fängslande än dess rent erotiska aspekter. Vad Lady Chatterley och hennes skogsvaktare gjorde i skogen är för mig endast av ringa intresse, jämfört med hur de kom dit, vilka åtgärder som gjordes för skydd vid dåligt väder och för förfriskningar, hur de förklarade sin frånvaro, huruvida någon av parterna skulle kunna få tillbaka oförutsedda utgifter och om så, hur? Denna inställning är trots allt inte helt orimlig. De flesta stora generaler har vidgått att det är relativt enkelt att planera kampanjer och vinna segrar på fältet jämfört med att ordna transporter och förnödenheter. En armé, sa Napoleon i en av sina mest hyllade kommentarer, marscherar på sin mage. Det gör även älskare. Om de administrativa arrangemangen är felaktiga, kan kampanjen som följer inte vara annat än tröttsam, och till och med en seger ger lite tillfredsställelse.

I denna bok har jag sammanfört tankar jag tidigare torgfört om den liberala demokratins nuvarande läge och villkor och dess koppling till graden av social och institutionell tillit i samhället. Den innehåller också en skiss för hur denna samhällsmodell byggd på tillit skall kunna utvecklas också till ekonomins och arbetslivets sfär, en idé som jag kommit att kalla liberal socialism. Inspirationen till denna tankegång kommer från en bok med titeln *Socialismo Liberale* publicerad 1930 av den på sin tid mycket uppmärksammade italienske samhällsfilosofen och politiske aktivisten Carlo Rosselli, född i Rom 1899 och mördad av Benito Mussolinis agenter i Frankrike 1937. Rossellis kritik av den statsfixerade leninistiska och sedermera stalinistiska versionen av socialismen gjorde honom till en avfälling inom det socialistiska partiet i Italien. Kort sammanfattat hävdade Rosselli att socialismen måste bygga på och ses som en utveckling av den liberala demokratins och rättsstatens principer. Eller

som han med hänvisning till Stalin och Sovjetstaten uttryckte det: »Vad jag föraktar är varje form av kollektivt liv där det mänskliga hos varje person upphävs.«¹ Företagen skulle enligt Rosselli inte förstatligas och centraliserad planhushållning var förkastlig. Istället skulle företagen verka som autonoma demokratiskt styrda enheter. Kopplingen till tillit är att företag som styrs demokratiskt både bygger på och också visar sig stärka både den sociala och den institutionella tilliten.

Många personer har bidragit till att jag kunnat skriva denna bok. Sören Holmberg har varit min »consiglieri« i många år och med honom har jag fört otaliga samtal om de frågor som denna bok handlar om. Dessutom har han läst och kommenterat det nästan färdiga manuskriptet, ett stort tack. Martina Stenström, förlagschef på Fri Tanke, inspirerade mig till att börja arbeta med denna bok. Martina har också kommit med många insiktsfulla och kloka synpunkter under resans gång, ett stort tack. Några avsnitt i boken bygger på tidigare samförfattade artiklar med Sören Holmberg samt med mina kolleger Rasmus Broms och Staffan I. Lindberg som jag också vill rikta ett varmt tack till. Sven Steinmo och Stefan Svallfors har under lång tid varit mina allierade i den inte alltid så lättnavigerade forskarvärlden och rådigare vänner kunde jag aldrig ha önskat mig. Och AnnChristin: Utan dig – ingenting. Boken tillägnar jag min ljuvliga dotterdotter Vendela, född i maj 2022. Må ditt liv flöda av tillit.

¹ Alexander Stille, »Outside the Party Lines. An Intellectual Biography of the Antifascist Carlo Rosselli«, *New York Times*, 19 december 1999.